

ВІДГУК

офіційного опонента

Ковальнової Світлани Григорівни

на дисертацію Кравченко Яни Павлівни на тему:

«Еволюція правових засобів протидії правопорушваності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття)»,

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертації. Проблема реагування суспільства та його публічно-владних організацій на таке гостре соціальне явище, як злочинність неповнолітніх, залишається невирішеною у сучасному світі, у тому числі й в Україні. Фахівці у сфері кримінології доходять висновку, що профілактика та попередження правопорушень неповнолітніх має здійснюватися не тільки суто правовими та організаційними засобами: тут потрібен комплекс моральних, педагогічних, соціальних, психологічних засобів. Як доводить представлене на захист дослідження Я.П. Кравченко, у протидії правопорушенням неповнолітніх не варто нехтувати й накопиченим історичним досвідом, що дозволяє об'єктивно врахувати здобутки і прорахунки у відповідній царині. Проте досвід соціальної протидії негативним криміногенним суспільним явищам, що мають місце серед молоді та підлітків, – бездоглядності, безпритульності, бродяжництву, наркотичній, алкогольній та ігровій залежностям тощо – є недостатньо дослідженим. Водночас потребує наукового вивчення питання правових засобів протидії злочинності неповнолітніх, у тому числі в історичній ретроспективі, адже історико-правова наука здатна дати відповіді на дражливі виклики сучасності. Відтак актуальність дисертаційного дослідження Я.П. Кравченко, як уявляється, не викликає сумнівів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Структура дисертаційної роботи Я.П. Кравченко є добре обміркованою. Здобувач обрала традиційну вивірену схему побудови історико-правового дослідження. Перший розділ автор присвятила теоретико-методологічним засадам дослідження. У другому та третьому розділах дисертантка за хронологічним принципом розкрила процес та сутність еволюції правових засобів протидії правопорушваності неповнолітніх на українських землях впродовж X – початку XX ст.

Безсумнівно цінним є те, що здобувач залучила до наукового вивчення і належним чином опрацювала солідну джерельну базу. Так, нею охоплено та ретельно опрацьовано практично весь комплекс нормативних правових актів з проблематики теми дисертації, що дійшли до нас з часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, Гетьманщини та Слобідської України, Російської та Австро-Угорської імперії. Автор також вивчила опубліковані праці практиків ювенальної юстиції, матеріали правової практики та преси. Додає цінності роботі залучення до аналізу не тільки раніше опублікованих, а й архівних джерел, уперше введених дисертанткою до наукового обігу. Слід особливо відзначити намагання дисертантки залучити і весь комплекс чинних у відповідний період нормативно-правових актів, звичаїв, актів канонічного та міського права, правового регулювання, здійснюваного в етнічних громадах, що мали певний правовий імунітет від королівських або князівських постанов. Взагалі аналіз джерельної бази є одним з особливо вдалих сюжетів дисертаційного дослідження (підрозділ 1.2.), як і аналіз історіографії проблеми, здійснений за проблемним принципом, що дозволило визначити невирішені ділянки обраної для дослідження теми. Всього перелік використаних в роботі джерел та літератури нараховує 297 позицій, що, як уявляється, свідчить про добросовісність та ґрунтовність роботи дисертантки над темою. Водночас слід підкреслити, що автору вдалося уникнути компілятивності, вдало використавши та застосувавши отриману інформацію

для глибшого висвітлення теми. Продемонстроване Яною Павлівною Кравченко звернення до різноманітних історико-правових джерел та виявлення в них історико-правових фактів дозволило їй зробити обґрунтовані висновки про характер, стадії та закономірності еволюції засобів правового реагування на правопорушувальність неповнолітніх на теренах України, що й відповідає меті та задачам роботи.

Характеризуючи методологічний бік роботи, варто зауважити, що автор демонструє впевнене володіння як класичним, так і сучасним методологічним інструментарієм історико-правової науки. Звертає на себе увагу комплексний характер методології дослідження, яка є сукупністю загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-наукових методів пізнання. Заслуговує на високу оцінку й те, що поряд з традиційними для історико-правової роботи діалектичним, системним, описовим, формально-юридичним та порівняльно-правовим та порівняльно-історичним методами автор звернулася до сучасної методології, а саме прийомів та засобів герменевтики та методу кейсів, які дозволили представити тему в аспекті не тільки нормативному, але й в аспекті відтворення об'єктивної картини правової реальності різних історичних періодів.

Вищевказане дозволяє зробити висновок про належний ступінь обґрунтованості представлених у роботі результатів дослідження.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Новизна дисертаційного дослідження Я.П. Кравченко полягає, перш за все, у тому, що нею дійсно виявлено та науково сформульовано закономірності еволюції засобів протидії правопорушенням неповнолітніх протягом доволі протяжного періоду, що обіймає тисячу років історико-правового розвитку, а не просто надано їхній опис та встановлено і проаналізовано їхні характерні риси.

Так, щодо найдавнішого періоду – часів княжої державності – на підставі аналізу норм Руської Правди, джерел канонічного та візантійського права та нетрадиційних джерел (згадано навіть агіографію та сюжети чарівних казок!)

дисертанткою зроблено висновок, що засоби реагування на правопорушувальність неповнолітніх були приватно-правовими (сімейними), зважаючи на те, що суб'єктом ініціювання переслідування неповнолітнього, який вчинив правопорушення, та суб'єктом виконання заходів відповідальності була родина, точніше її глава – батько, який діяв від імені родини. Переконливо доведено, що переважними видами приватно-правового реагування були тілесні покарання, що прямо рекомендувались джерелами канонічного права поряд з такими суто церковними засобами, як відлучення від таїнств (с. 42, 58-63). Отже втручання держави у справи протидії правопорушувальності неповнолітніх у княжу добу було мінімальним, що відповідає нашим уявленням про державу відповідного періоду як таку, що має обмежені та малоефективні засоби протидії злочинності.

Аналізуючи строкату систему правових джерел Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, дисертантка слушно вказала на такі існуючі у XIV–XVII ст. закономірності розвитку засобів протидії правопорушенням неповнолітніх, як поступове подолання об'єктивного ставлення до злочину і, як наслідок, обмеження відповідальності неповнолітніх за правопорушення батьків та відповідальності батьків за правопорушення неповнолітніх; встановлення нижньої межі кримінальної відповідальності у повному обсязі, що ґрунтувалось на зародженні розуміння фізіологічної та психічної незрілості неповнолітнього правопорушника; виокремлення неповнолітніх в окрему групу суб'єктів злочину, щодо яких застосовуються інші, ніж до дорослих, переважно некаральні заходи кримінального впливу (с. 43-44, підрозділ 2.2).

Дисертанткою належним чином обґрунтовано твердження, що у кодексі українського права 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» було вперше на підставі систематизації доволі різноманітних норм литовського, міського та звичаєвого права чітко сформульовано засоби кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників. Особистим здобутком автора є пропозиція виділити особливий інститут такого впливу.

Я.П. Кравченко пропонує включити до цього інституту підстави набуття кримінальної деліктоздатності неповнолітніми; основні та додаткові покарання для неповнолітніх правопорушників; засоби протидії рецидивній злочинності. Слід погодитись із авторським висновком щодо малолітства злочинця як підстави для увільнення його від плями судимості у випадку вичерпання ним наслідків правопорушення (с. 86-88).

Додає цінності роботі те, що дисертантка намагалась представити повну картину протидії правопорушенням неповнолітніх на всій території України (нерідко, на жаль, молоді дослідники оминають західноукраїнські землі в своїх роботах). Зокрема, нею на основі вивчення та наукового аналізу кримінального та кримінально-процесуального законодавства Австрійської імперії та Угорського королівства виявлено вікову градацію неповнолітніх в їх відношенні до кримінально-правового впливу. Безсумнівно позитивним є те, що в рамках вивчення розвитку правових засобів протидії правопорушваності неповнолітніх на західноукраїнських землях, Я.П. Кравченко охарактеризувала еволюцію реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх від розділення неповнолітніх засуджених від дорослих злочинців у місцях позбавлення волі до формування спеціальних судів та реформаторіїв для неповнолітніх правопорушників. Автором обґрунтовано визначено каральні та виховні заходи щодо неповнолітніх правопорушників (с. 9-10, підрозділ 3.3).

Варто визнати продуктивним запропонований дисертанткою новий підхід до періодизації розвитку правових засобів реагування на правопорушення неповнолітніх, який ґрунтується не на традиційному державницькому підході, а на зміні у ставленні суспільства до цінностей дитинства та цінності дітей (за основу узято роботи Л. Демоза) (підрозділ 1.3).

Також Я.П. Кравченко виявила та належним чином довела, що еволюція правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на Наддніпрянській Україні та західноукраїнських землях з другої половини XVIII століття включно до початку XX століття мали схожі тенденції та риси. Заслугує на увагу авторська позиція, згідно з якою такими рисами були вплив

гуманістичної традиції Просвітництва та передової доктрини кримінального права в оцінці явища злочинності як соціального явища та у ставленні до неповнолітніх як осіб, які внаслідок своєї фізіологічної та психологічної незрілості потребують особливого некарального, переважно виховного, підходу; чітке визначення вікових меж неповноліття як підстави для набуття кримінальної деліктоздатності та утвердження принципу розуміння в кваліфікації правопорушень неповнолітніх; започаткування особливих заходів кримінально-правового та виховного впливу щодо неповнолітніх правопорушників; поєднання релігійно-морального впливу, освіти та професійного навчання і продуктивної праці у системі заходів виховно-правового впливу на неповнолітніх правопорушників; створення окремих інституцій для протидії та подолання правопорушуваності неповнолітніх, якими стали виправно-виховні установи для неповнолітніх правопорушників та окремі особливі суди для неповнолітніх.

Висновки до дисертації є самостійними, достовірними, належним чином обґрунтованими й такими, що випливають зі змісту роботи. Додає переконливості висновкам те, що автор широко використала не лише тексти нормативних правових актів, а і матеріали судової практики.

Дисертаційна робота Я.П. Кравченко сприятиме подальшим науковим дослідженням тем, пов'язаних з ювенальною юстицією.

Особливу цінність мають запропоновані дисертанткою авторські рекомендації щодо реформування системи кримінального законодавства щодо неповнолітніх та кримінальної юстиції в Україні. Зауважимо, що ці рекомендації вироблені з урахуванням вітчизняного досвіду та тривалих традицій, які склалися у досліджуваній сфері, отже можна припустити, що реалізація рекомендацій Я.П. Кравченко сприятиме ефективності заходів, що вживатимуться.

Разом із тим, як і кожне оригінальне дослідження непростої та неоднозначної теми, робота Я.П. Кравченко містить окремі дискусійні положення:

1. При встановленні періодизації еволюції правових засобів протидії правопорушваності неповнолітніх на теренах України автор обирає за критерії особистості правотворця та гаранта реалізації правових приписів та спатіальних меж їх дії, а також стилі ставлення до дитини. Вбачається доцільним скоригувати періодизацію з урахуванням інших, суто юридичних критеріїв – розуміння правопорушення та мети покарання. Ці критерії, поза сумнівом, мали значний вплив на обрання засобів протидії правопорушваності неповнолітніх у той чи інший період.

2. Аналізуючи протидію правопорушенням неповнолітніх у X–XIV ст., варто було б віддиференціювати соціальну та батьківську реакцію на правопорушення неповнолітніх від реакції на порушення ними норм моралі та релігії. Це дозволило б надати більш точну характеристику протидії саме правопорушенням неповнолітніх, а не порушенням ними інших соціальних норм.

3. При дослідженні засобів протидії злочинності неповнолітніх у XVI–XVIII ст. варто було б звернути увагу на той факт, що застосовувані державою по відношенню до неповнолітніх каральні засоби у цей період варіювалися залежно від соціальної та державної цінності об'єкту злочинного посягання.

4. У роботі докладно аналізується система закладів, створених у другій половині XIX ст. з метою виправлення неповнолітніх злочинців. Додало б цінності дослідженню наведення даних щодо практичної результативності діяльності таких закладів.

5. Автор встановила особливості правового впливу на неповнолітніх правопорушників, що здійснювався у другій половині XIX ст. на українських землях Російської та Австро-Угорської імперій і визначила схожі тенденції та риси двох моделей протидії злочинності неповнолітніх. Прикрасило б роботу порівняння відмінностей вказаних моделей та порівняльний аналіз їхньої практичної ефективності.

Утім, зазначене аж ніяк не применшує цінності, оригінальності та значущості роботи Я.П. Кравченко і є скоріше запрошенням для подальшої

наукової дискусії на надзвичайно цікаву висунуту дисертанткою тему. Виконане Я.П. Кравченко дисертаційне дослідження є завершеною працею, в котрій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання, яке полягало у виявленні закономірностей та особливостей еволюції правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на українських землях з X до початку XX століття.

Висновки та матеріали роботи Я.П. Кравченко можуть бути використано у науково-дослідній сфері – для подальшого поглиблення наукових знань, пов'язаних з вивченням історії українського права; в освітній діяльності – при викладанні навчальних курсів з історії держави і права України, з кримінального права та кримінального процесу; при підготовці навчально-методичних праць із зазначених дисциплін; у правотворчості – при реформуванні кримінального законодавства та кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Особливо варто підкреслити правовиховний потенціал дослідження, зважаючи на сильну протидію реформуванню кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, критики якої наголошують на відсутності традицій ювенальної юстиції в Україні. Ця робота, як жодна інша, спростовує ці твердження.

Результати дисертаційного дослідження належним чином апробовані автором на численних конференціях, з достатньою повнотою викладені у восьми публікаціях, чотири з яких – у фахових виданнях, одна – в іноземному періодичному науковому виданні. Автореферат дисертації відображає основні її положення. Дисертація та автореферат написані грамотною літературною мовою, оформлені відповідно до вимог, які висуваються МОН України до дисертаційних досліджень.

Дисертаційне дослідження Я.П. Кравченко цілком відповідає паспорту спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, та вимогам до кандидатської дисертації, що визначено «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання

наукової дискусії на надзвичайно цікаву висунуту дисертанткою тему. Виконане Я.П. Кравченко дисертаційне дослідження є завершеною працею, в котрій отримані нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання, яке полягало у виявленні закономірностей та особливостей еволюції правових засобів протидії правопорушенням неповнолітніх на українських землях з X до початку XX століття.

Висновки та матеріали роботи Я.П. Кравченко можуть бути використано у науково-дослідній сфері – для подальшого поглиблення наукових знань, пов'язаних з вивченням історії українського права; в освітній діяльності – при викладанні навчальних курсів з історії держави і права України, з кримінального права та кримінального процесу; при підготовці навчально-методичних праць із зазначених дисциплін; у правотворчості – при реформуванні кримінального законодавства та кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Особливо варто підкреслити правовиховний потенціал дослідження, зважаючи на сильну протидію реформуванню кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, критики якої наголошують на відсутності традицій ювенальної юстиції в Україні. Ця робота, як жодна інша, спростовує ці твердження.

Результати дисертаційного дослідження належним чином апробовані автором на численних конференціях, з достатньою повнотою викладені у восьми публікаціях, чотири з яких – у фахових виданнях, одна – в іноземному періодичному науковому виданні. Автореферат дисертації відображає основні її положення. Дисертація та автореферат написані грамотною літературною мовою, оформлені відповідно до вимог, які висуваються МОН України до дисертаційних досліджень.

Дисертаційне дослідження Я.П. Кравченко цілком відповідає паспорту спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, та вимогам до кандидатської дисертації, що визначено «Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання

старшого наукового співробітника», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Вищевказане дає можливість стверджувати, що Яна Павлівна Кравченко – автор дисертації «Еволюція правових засобів протидії правопорушваності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття)», – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

К.ю.н., доцент,
доцент кафедри історії та
теорії держави і права
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

С.Г. Ковальова

Підпис С.Г. Ковальової завіряю

Начальник відділу кадрів
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

О.А. Саєнко